

Олександр Герасимчук

ПРИЙОМИ СТВОРЕННЯ І ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Ще всередині минулого століття на Заході забили тривогу: учень не готовий до життя в новому суспільстві. Він не здатний сам учитися, не вміє працювати з інформацією (шукати її, обробляти, переводити з однієї знакової системи в іншу). Американський футуролог Е. Тоффлер зазначав, що «технології завтрашнього дня потребують не мільйонів малоосвічених людей, готових працювати в унісон на безмежно монотонних роботах, не людей, котрі виконують накази, не зморгнувши оком, ... а людей, котрі можуть приймати критичні рішення, котрі можуть знаходити свій шлях у новому оточенні, котрі достатньо швидко встановлюють нові стосунки в реальності, що швидко змінюється». Світ заговорив про компетентності як спроможність особистості застосовувати засвоєні знання й набуті уміння у нестандартних ситуаціях, готовність і вміння діяти, здатність до саморозвитку [4; 8].

Виходячи із ситуації, що склалася, мета сучасної освіти полягає не просто в наданні учням якоїсь інформації, а в тому, щоб розвивати в них критичний спосіб мислення. Справа в тому, що освіта орієнтована на майбутнє, яке не може бути наперед визначеним. Отже, першочерговим завданням школи є розвиток в учнів такого типу мислення, який забезпечить їм можливість адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегію подолання проблем, які повсякчас виникатимуть. У «дорослому» житті це уможливить пристосування випускника до нових, часом не передбачуваних політичних, економічних або інших обставин. Таким чином, розвиток критичного мислення – найактуальніше в даний час завдання освіти.

Необхідно зробити учня активним суб'єктом навчального процесу, щоб він міг самостійно відшукати потрібну інформацію, обмінятися думкою з певної проблеми зі своїми однолітками, брати участь у дискусіях, знаходити аргументи. Навчання стає діяльністю тоді, коли школяр опановує не тільки знання, а й способи їх здобування. Навчання повинно розвивати в школярів самостійне критичне і творче мислення. Цю проблему в наш час вирішують інноваційні технології навчання, в основу яких покладено створення ситуації успіху, сприятливих умов для повноцінної діяльності кожної дитини [4].

Однією з таких інноваційних технологій є проблемне навчання. Воно застосовується здебільшого з метою розвитку навиків творчої навчально-пізнавальної діяльності, сприяє більш осмисленому і самостійному оволодінню знаннями. Феномен проблемного навчання є одним із чинників дослідження інтелектуальної сфери школярів [1, с. 290].

Термін «проблема» – грецького походження й означає «задача, ускладнення». У повсякденному вживанні під цим поняттям розуміємо «складне теоретичне або практичне запитання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження». Можна стверджувати, що проблема виникає там, де людина стикається з певними інтелектуальними труднощами в процесі розв'язання реальних ситуацій [4].

Проблемна ситуація – створення обстановки, в якій учні стикаються з інтелектуально-психологічними труднощами, подолання яких вимагає пошуку нових знань, нових підходів, спрямованих на виявлення особистісної оцінки протиріччям, закладеним у проблемному завданні (питанні) [6].

Перше «зерно» методу випадків і ситуацій, «посіяв» у педагогічну науку ще великий Сократ. Його відома евристична (сократична) бесіда – це словесний метод навчання, у процесі якого на гостре, цікаве проблемне запитання вчителя учень самостійно знаходить правильну відповідь. У 70–80-х рр. ХХ ст. концепцію проблемного навчання розвивали А. Алексюк, І. Лернер, М. Скаткін, А. Матюшкін, М. Махмутов, М. Кругляк, Т. Кудрявцев, С. Жуйков, Н. Дайрі, В. Заботін, Л. Айзерман та інші, у Польщі – В. Оконь, Ч. Куписевич. Сутність цієї концепції, на думку одного з видатних теоретиків і практиків проблемного навчання Вінцента Оконя, полягає в тому, що проблемне навчання ґрунтується не на передачі готової інформації, а на отриманні учнями певних знань і умінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем [7].

Видатний педагог І. Лернер дав своє обґрунтування аналізованій концепції проблемного навчання. На його думку, «проблемне навчання полягає в тому, що в процесі творчого вирішення учнями проблем і проблемних завдань у певній системі відбувається творче засвоєння знань і умінь, оволодіння досвідом творчої діяльності... формування суспільної активності високо розвинутої, свідомої особистості...». Вчений ввів і визначив такі поняття, як проблема, проблемне запитання та проблемна ситуація [5].

То що ж це таке, метод проблемного навчання? На думку Н. Дайрі викладання нового матеріалу є проблемним, якщо воно всім своїм змістом і способом розкриття ставить яке-небудь питання, що вимагає розв'язання, але прямого і завершеного пояснення невідомого вчитель не дає, що і спонукає учнів до самостійних пошуків розв'язання проблеми. Це і є проблемною ситуацією. Вона створюється також при викладенні різних думок, з тим, щоб учні самі їх розглянули, оцінили, або при зверненні їхньої уваги на протиріччя, з тим, щоб учні самі знайшли шляхи його розв'язання [3].

Розвивати творчі здібності можна по-різному. Окремі учні (обдаровані) переважно самостійно тренують свої задатки, щоб розвинути їх у здібності, і удосконалюють свої здібності, щоб вони стали творчими. Але для розвитку творчих здібностей більшості школярів важливою є саме роль учителя. Завдання педагога – управляти процесами творчого пошуку, йдучи від простого до складного: створювати ситуації, що сприяють творчій активності та спрямованості школяра, розвивати його уяву, асоціативне мислення, здатність розуміти закономірності, прагнення постійно вдосконалюватися, розв'язувати дедалі складніші творчі завдання [4].

Під час створення навчальної проблемної ситуації необхідно так подати навчальний матеріал, щоби в учнів виникло здивування, зацікавленість: як так і чому так, адже має і може бути якимось по-іншому. На *мінімальному* рівні учні мають у процесі колективної роботи навчитися виокремлювати, усвідомлювати й формулювати проблему, приходити до розв'язання проблеми, коректно ставитися до різних варіантів цього розв'язання, у ході вирішення проблеми використовувати конкретні факти. На *базовому* рівні – брати участь у колективному виборі шляхів вирішення, прагнути фіксувати свою позицію щодо проблеми, критично співставляти своє і чуже вирішення проблеми, застосовувати елементи теоретичного знання, використовувати наукову термінологію, знання суміжних навчальних дисциплін [6].

Існує декілька прийомів для створення й вирішення на уроці навчальної проблемної ситуації. Одним з них є проблемний виклад навчального матеріалу – монологічне ознайомлення учнів з історичними фактами без пояснення їх суті. Своїм змістом і логікою повідомлення воно спонукає школярів до застосування власних знань і умінь для відповідей на складні теоретичні питання, які можуть бути сформульовані на основі отриманої інформації. Якщо на базі повідомленого матеріалу не будуть поставлені проблемні завдання, то цей прийом може залишитися на емпіричному рівні або завдання може виявитися занадто важким для учнів. У шкільній практиці викладання історії проблемний виклад матеріалу використовується не часто, оскільки є прийомом, який забирає більше часу, ніж просте пояснення, часто є непосильним для слабких учнів і вимагає від учителя майстерності при відборі й композиції фактів. У той же час проблемний виклад активізує увагу й мислення, розвиває вміння образно сприймати й відтворювати історичні події, аналізувати факти, виокремлювати в них найголовніше, формувати усвідомлене розуміння суті історичних понять, виявляти історичні тенденції та закономірності, що узгоджується з сучасними вимогами до історичної освіти.

Евристична бесіда – діалогова форма навчання, у процесі якої проблема розбивається на частини й вирішується поетапно з допомогою вчителя. На відміну від інших видів бесід, для відповідей на евристичні питання школярам недостатньо згадати й відтворити вивчений раніше матеріал. Використовуючи евристичну бесіду, учитель розраховує не лише на знання школярами фактичного матеріалу чи на їхнє вміння аналізувати факти, а й на їхню інтуїцію, творчість, неординарність думок. Даний прийом логічно продовжує проблемний виклад, коли школярі не можуть самостійно вирішити проблемне завдання.

Індивідуальне (групове дослідження) – спосіб самостійної роботи учнів над проблемним завданням, який охоплює всі етапи проблемного навчання: формування навчальної проблеми; визначення гіпотези; пошук оптимальних прийомів вирішення й додаткового матеріалу; вирішення проблемного завдання; оформлення результатів і їхнє обговорення.

Проектна діяльність – особливий тип інтелектуальної діяльності, особливостями якої є осмислення самостійно здобутої інформації через призму особистого ставлення до неї,

перспективна орієнтація, практично спрямоване дослідження й оцінка результатів у кінцевому матеріалізованому продукті – рефераті, есе, презентації, проспекті, фільмі, журналі, плакаті, стінгазеті, статті, доповіді тощо. Учитель у даній ситуації відіграє роль помічника, координатора, консультанта, загального організатора, а, можливо, і партнера у процесі перебігу дослідження різних аспектів навчальної проблеми й обговорення кінцевого результату [2, с. 246–248].

Дослідницька атмосфера уроків проблемного навчання дозволяє залучити учнів у активний пізнавальний процес. На таких уроках змінюється роль учителя. Він – консультант, помічник, спостерігач, джерело інформації, координатор. Учитель стає організатором самостійного навчального пізнання учнів. Безумовно, якщо рішення проблемної задачі на якомусь етапі зайшло у глухий кут, вчитель може й повинен спрямувати учнів у потрібне русло. Знання, отримані в результаті вирішення проблемної задачі, твердо засвоюються, оскільки діти здобували їх самостійно, а не отримували в готовому вигляді. Проблемний матеріал розвиває здатність до аналізу, вміння аргументовано відстоювати свою точку зору, тобто вести дискусію.

Проблемне навчання підтримує інтерес учнів до історії як до предмета і до історії як до науки. Створюючи на уроках історії проблемні ситуації, використовуючи інші способи проблемного навчання, вчитель може вийти за межі мінімального освітнього стандарту й навчити школярів застосовувати творчі методи дослідницького характеру (визначення причин, наслідків, реконструкція цілого за частинами і навпаки виокремлювати деталі). Робота, спрямована на втілення в життя проблемного методу, має носити системний характер. Учні швидко втягуються в таке спілкування, уроки для них проходять цікавіше, у них виробляється потреба аналізувати, сперечатися, доводити свою думку. Проте, цей метод складний тим, що потребує додаткового часу і праці вчителя.

1. Арапов К. А., Рахматуллина Г. Г. Проблемное обучение как средство развития интеллектуальной сферы школьника // Молодой ученый. 2012. № 8 (43). С. 290–294.
2. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Методика преподавания истории в школе: Практическое пособие для учителей. Москва : ВЛАДЦОС, 2000. С. 246–248.
3. Дайри Н.Г. Как подготовить урок истории. Москва : Просвещение, 1969. 128 с.
4. Іллічова П.Б. Проблемне навчання на уроках історії // Класна оцінка: освітній портал. URL : <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/problemne-navchannya-na-urokakh-istoriyi.html> (дата звернення: 20.08.2019).
5. Лернер І. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : Пособ. для учителя. Москва : Просвещение, 1982. 191 с.
6. Малай Е. П. Приёмы создания проблемной ситуации на уроках истории. URL : <https://infourok.ru/priyomi-sozdaniya-problemnih-situaciy-na-urokah-istorii-879073.htm> (дата звернення: 20.08.2019).
7. Оконь В. Основы проблемного обучения : Пер. с польского. Москва : Просвещение, 1968. 208 с.
8. Тоффлер Э. Шок будущего : Пер. с англ. Москва : АСТ, 557 с.